

Олена ІСАЄВА,
доктор педагогічних наук,
Національний педагогічний
університет
ім. Михайла Драгоманова

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЧА-ІНТЕРПРЕТАТОРА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Читати означає виявляти смисли.

Роланд Барт

Найголовніше – навчити людину мислити.
Бертольд Брехт

Як зробити уроки літератури ефективними й актуальними, як переконати школярів у потрібності й важливості цих уроків, як мотивувати учнів до читання художніх творів – ці та інші питання хвилюють усіх небайдужих і творчих учителів-словесників.

У сучасному світі реалізується чимало проєктів, аби привернути увагу до читання. Соціальна реклама, арт-об'єкти, пам'ятники і скульптури, присвячені книжці, буккросинг, дні дарування книжок, пристрої для читання зі спецефектами, так звані живі книжки, що реагують на емоції читачів, різноманітні дослідження й акції, знахідки і навіть хитрощі, на які йдуть окремі видавництва, безперечно, не залишаються поза увагою.

Замислімося, чому сучасна людина, представник «цифрової доби», все ж не відмовляється від читання, а всіляко популяризує його. А й справді... Чому нині, коли для нас, прагматиків, найголовнішим ресурсом став час, якого катастрофічно бракує, коли щодня поринаємо в бурхливий потік різноманітного контенту, ми, проте, сприймаємо читання як вагомий аспект розвитку особистості?

Згідно з останніми дослідженнями, *читання допомагає краще розуміти інших, воно здатне навіть лікувати* (скажімо, ліверпульські вчені науково обґрунтували такий метод лікування, як бібліотерапія), *читання також допомагає перебороти стрес* (британські вчені, зокрема нейрофізіолог Девід Льюїс, провівши низку досліджень, довели, що найкращим засобом подолання стресу є книжка: встановлено, що читання протягом хоча б шести хвилин розслаблює м'язи й нормалізує пульс).

Безперечно, читання не зникає з кола наших інтересів тому, що воно **формує читача-інтерпретатора**, людину з розвиненим критичним мисленням. У цьому й полягає стратегічно важливе завдання шкільної літературної освіти.

Даючи навіть приблизну **характеристику учня-інтерпретатора**, зазначимо, що він зазвичай:

- нічого не приймає на віру, все піддає сумнівам, аналізує;
- уміє не погоджуватися та обстоювати власну позицію;
- зіставляє різні факти та явища;
- має розвинені критичне мислення й уяву.

Нині надзвичайно актуальними є слова про те, що *люди, які читають, завжди будуть керувати*

тими, хто дивиться телебачення. На жаль, ми є очевидцями того, як медіа відіграють не конструктивну, а деструктивну роль, використовуючи засоби чорної риторики, тотальної маніпуляції свідомістю. Тому значення вдумливого критичного читання важко переоцінити. І сучасне суспільство дає школі запит: формувати вільну особистість із розвиненим критичним мисленням, здатну протидіяти масовій маніпуляції.

Водночас треба констатувати, що в мінливому інформаційно насиченому світі істотних змін зазнали функції читання. За браком часу тепер менше читають заради задоволення, насолоди. Тож естетична функція читання поступово втрачається. Натомість актуалізується прагматичний аспект: читаю тому, що цього від мене вимагають, щоб підготуватися до уроку, задля оцінки, набуття компетентності в певному питанні тощо. Популярним стає швидке, почасти поверхове, читання. Натомість повільне, вдумливе перечитування, на жаль, поступово відходить у минуле. Коли ж говорити про жанрові вподобання, то перевагу мають малі жанри. А в самих текстах сучасний читач дедалі менше звертає увагу на яскраві розлогі описи, його цікавить динаміка подій і фактів, при цьому що карколомніший сюжет, то краще.

Якщо зобразити процес читання схематично, то традиційна його формула мала такий вигляд:

ЧИТАЮ = НАСОЛОДЖУЮСЬ

Прагматичний аспект вносить корективи й тепер формула читання така:

**ЧИТАЮ =
критично сприймаю – розмірковую –
піддаю сумнівам – перевіряю – зіставляю –
аналізую – оцінюю
= ПІЗНАЮ**

Природа читання поліфонічна й багатозначна. Школярі мають сприймати художній твір як «незавершену завершеність», що її наповнює смислом, а значить інтерпретує, сам читач.

Сучасна російська письменниця і педагог, авторка популярної повісті «Коли відпочивають янголи» Марина Аромштам наголошує: «Метою читання має бути особистісне сприймання літературного тексту, що виявляється у здатності висловитися про прочитане <...> але не в форматі “письменник – геній/ворог народу/наше все – відобразив праг-

нення народу/вузько-суб'єктивний погляд", а в стилістиці "мені це підходить/не підходить", "мене це хвилює/не хвилює", "мені від цього боляче/мені байдуже". Здається, спрощення. Та воно потребує чесності й навіть самовідданості.

А наступний крок – уміння пояснити, чому тобі від цього боляче чи чому тебе це так дуже хвилює. Не те, що хотів сказати письменник (письменник не завжди сам це розуміє, а іноді його бажання сказати щось суперечить тому, що він справді сказав), а що я, конкретний читач, зумів винести із висловленого» [7].

Читання художніх творів здатне навчити школяра виокремлювати смисли із прочитаного, формувати власні судження, давати аргументовану оцінку і художньому твору, і всьому, що його оточує. Ще в 1947 р. Г. Гуковський, відомий літературознавець і педагог, наголошував: «...сенс літератури і, безумовно, її вивчення полягає не просто у нагромадженні сирих матеріалів пізнання, а в пізнанні як розумінні, витлумаченні світу – для того, щоб поліпшити світ і себе в ньому» [8].

Які вміння, потрібні сучасній особистості, формуються на уроках літератури? Означимо їх:

- знайти потрібну інформацію;
- виокремити смисли із прочитаного;
- зіставити здобуту інформацію з наявними знаннями;
- порівняти прочитане з власними уявленнями про навколишню дійсність;
- зробити висновки щодо нових відомостей;
- дати власну оцінку, вміти аргументувати позицію конкретними прикладами;
- вести діалог і полілог про прочитане з різними його суб'єктами (автором, твором, перекладачем, літературним персонажем, іншими читачами);
- вибудовувати власні судження.

Як бачимо, оволодіння цими вміннями потрібне в будь-якій сфері діяльності сучасної людини, воно закладене в завданнях і ЗНО, і міжнародних екзаменів, наприклад, IELTS, TOEFL.

Тому нині важливо запропонувати учням такий алгоритм дій на уроці, який наочно презентував би читання як спосіб соціалізації особистості в суспільстві.

Отже, йдеться про читання, яке формує самостійність думки, вміння інтерпретувати.

Звісно, під час аналізу художнього тексту в класі вчитель на основі літературознавчого витлумачення твору, виходячи з індивідуальних вікових потреб та інтересів школярів, рекомендацій програми, обирає певну концепцію розгляду його. Зважаючи на індивідуальний характер читацького сприйняття, важливо уникати категоричності та догматичності. На жаль, іноді доводиться спостерігати за ситуацією, описаною в підручнику Є. Пасічника: «Учні, аналізуючи художній твір, йдуть не стільки від вдумливого читання, скільки від зовні

привнесеного і наперед сформульованого положення, готового висновку, під який підгоняться прочитане. Замість того щоб вникнути в авторський текст <...> учні витрачають свої зусилля лише на те, щоб до сформульованих учителем готових положень дібрати певний матеріал, найчастіше цитати з твору» [5, с. 222].

Толерантне ставлення до індивідуальних особливостей читацької рецепції школярів, без накидання загальноприйнятих поглядів на прочитане – одна з умов успішності сприйняття літературного твору.

У цьому контексті вельми доречними видаються аспекти взаємодії читача з текстом, що їх запропонував російський дослідник І. Єсаулов:

– *об'єктно-об'єктивний* (коли найвищим авторитетом для читача є сфера «чужого» (авторського), тобто особистісна позиція читача підпорядкована волі автора);

– *суб'єктно-об'єктивний* (найвищим авторитетом для читача є його власна позиція, авторська думка при цьому часто ігнорується);

– *суб'єктно-суб'єктивний* (тут можливий «діалог згоди» (за М. Бахтіним), коли відбувається справжня духовна зустріч автора й читача [9, с. 16–17].

Отже, саме суб'єктно-суб'єктивний аспект взаємодії читача з текстом є його домінантою, довкола якої й будуються читацькі інтерпретації.

Підкреслюючи індивідуальний, суб'єктивний характер інтерпретації літературного твору учнями, звернімо увагу на збереження об'єктивного незмінного ядра, що притаманне будь-якому високохудожньому тексту.

Слід наголосити, що **концепція множинності інтерпретації в жодному разі не тотожна концепції довільності й уседозволеності тлумачення твору**. Тому різноманіття та неоднозначність інтерпретацій, які виникають під час обговорення тексту в класі, мають корегуватися з опорою на докладний аналіз його, що сприятиме можливому переосмисленню, формуванню нової оцінки прочитаного, появі реінтерпретації та постінтерпретації.

Вітчизняна дослідниця В. Боднар доводить діалогічний характер узаємин між текстом, його автором і читачем та вибудовує взаємопов'язану систему понять, а саме: «текст – підтекст – контекст – художній твір – художній світ – поетика – читання (сприйняття) – оцінка – інтерпретація – невичерпність та неоднозначність інтерпретації – переосмислення (реінтерпретації)» [1, с. 124].

Таким чином невичерпність і неоднозначність учнівських інтерпретацій під час аналізу художнього твору в класі веде до корекції читацьких позицій школярів щодо певного літературного тексту, може впливати на переосмислення (реінтерпретацію) його.

З-поміж **етапів інтерпретаційної діяльності учнів** на уроках літератури виокремимо такі:

– спонтанні, безсистемні пошуки сенсу прочитаного (етап «входження» читача в текст);

– висловлювання первинних оцінок, вироблення власних гіпотез щодо прочитаного;

– поглиблення початкового сприйняття прочитаного, можлива корекція власних суджень (реінтерпретація і постінтерпретація).

Завдання вчителя літератури – дати учневі певний **алгоритм пошуку потрібної інформації** з незнайомого тексту і показати можливості використання цієї інформації в інших сферах життєдіяльності.

Виявленню індивідуального читацького досвіду учнів має бути підпорядковано й **сучасну методику роботи з текстом**.

Важливо навчити школярів помічати сигнали, які посилає твір читачеві, розкодовувати ті внутрішні «гачки», якими «чіпляє» текст того, хто його сприймає. Так, первинна інтерпретація твору починається вже з осмислення його назви, розмірковувань над передмовою чи зверненням до читачів, якщо вони є, розглядання обкладинки книжки, ілюстрацій.

Побачити ці «гачки»-сигнали допоможуть спеціальні завдання. Деякі з них ще в 1914 р. запропонував видатний український учений, державний і релігійний діяч, педагог Іван Огієнко, автор першого повного перекладу канонічної Біблії українською мовою. У посібнику «Тетрадь для літературного розбору и записывания прочитанных книг» [10] І. Огієнко до кожного прочитаного твору пропонував знайти відповіді на запитання, серед яких зацікавити сучасного вчителя можуть, зокрема, такі:

– хто з дійових осіб більше ніж інші мені сподобався і чому;

– який учинок героя я хотів би наслідувати;

– хто з письменників і в яких творах уже порушував цю саму проблему;

– у творі найбільше мені сподобалися (за красою слова чи за оригінальністю думки) такі місця;

– найбільше мені сподобались описи (оповіді, характеристики);

– які слова й вирази мені сподобались.

Як бачимо, всі ці запитання спрямовані на виявлення особистісних вражень від прочитаного. Вони дають змогу читачеві вибудувати індивідуальну траєкторію сприйняття твору.

Цікавими завданнями на визначення «кодів» твору та розшифрування їх, можуть бути й такі:

– сформулювати правила життя (життєве кредо) персонажа;

– оформити сторінку персонажа в соціальній мережі (продумати його статус, улюблені цитати, вподобання, дібрати можливий ілюстративний матеріал, що розкриває внутрішній світ героя);

– намалювати чи словесно описати, що ви відчули й побачили під час читання;

– виписати цитати з художнього твору, які вас збагатили або над якими хотілося б поміркувати ще;

– скласти список книжок зі стислою анотацією до них, які порадите прочитати своїм одноліткам;

– підбити підсумки читання: мені було цікаво дізнатися про ... ; мене схвилювало ... ; я міркую над тим ... ;

– вести альбом-щоденник, що містить цитати з прочитаних книжок, афоризми письменника, власні роздуми.

Керуючи цією роботою школярів, учитель має взяти на себе функції PR-менеджера, популяризувати читання, рекламувати книжки, заохочуючи своїх вихованців до вдумливого, критичного й повноцінного сприймання художніх текстів. Для цього вчителю треба опановувати інноваційні види діяльності, практикуючи які, він зможе переключати інтерес з одного предмета на інший і, беручи до уваги індивідуальні вподобання школярів, залучати сучасне інтернет-покоління до читання.

Література

1. Боднар В. Проблеми рецептивної естетики і естетики у творчій спадщині І. Я. Франка: дис ... канд. філол. наук / В. Боднар. – Тернопіль, 1998.

2. Ісаєва О. Чи буде особистість майбутнього Homo legens / О. Ісаєва // Дивослово. – 2014. – № 4.

3. Ісаєва О. Читання художньої літератури в сучасному світі: реальність чи утопія? / О. Ісаєва // Всесвітня література в школах України. – 2015. – № 9 (411).

4. Марушевич Л. Спонукаймо дитину до вдумливого читання / Л. Марушевич // Дивослово. – 2014. – № 5.

5. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / Є. Пасічник. – К.: Ленвіт, 2000.

6. Садівська В. Сучасна дитяча проза в контексті

сучасної освіти / В. Садівська, О. Сова // Дивослово. – 2014. – № 5.

7. Аромштам М. Чтение как понимание [Электронный ресурс] / М. Аромштам. – Режим доступу: rarmbook.ru/articles/638/

8. Гурковскій Г. Изучение литературного произведения в школе: методологические очерки о методике / Г. Гурковскій. – Москва; Ленинград: Просвещение, 1966.

9. Есаулов И. Читатель и целостность литературного произведения / И. Есаулов // Есаулов И. Читатель и современный литературный процесс. – Грозный: Изд-во ЧИГУ, 1989.

10. Огієнко І. Тетрадь для літературного розбору и записывания прочитанных книг / И. Огиенко. – К., 1916.